
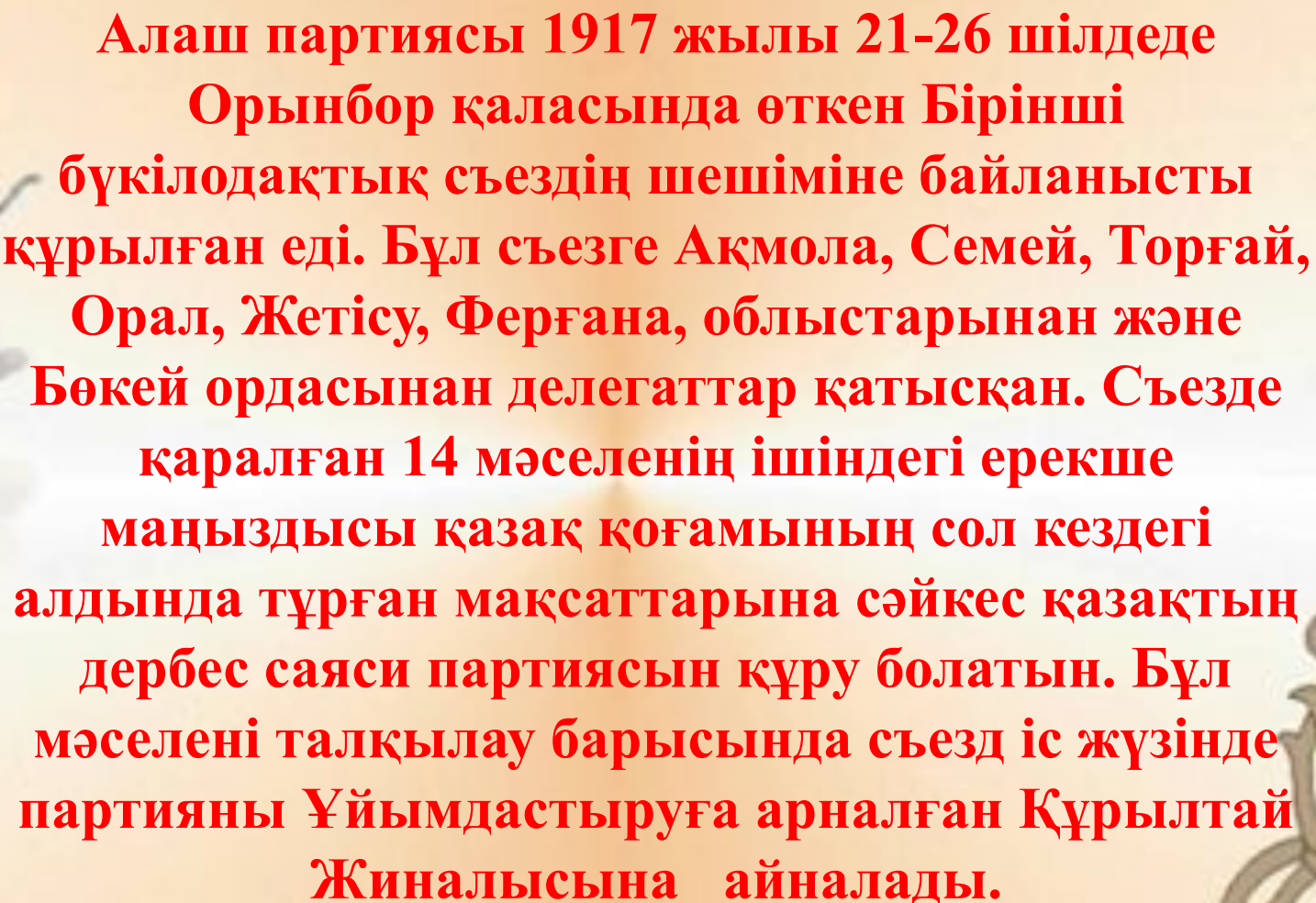

АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫ

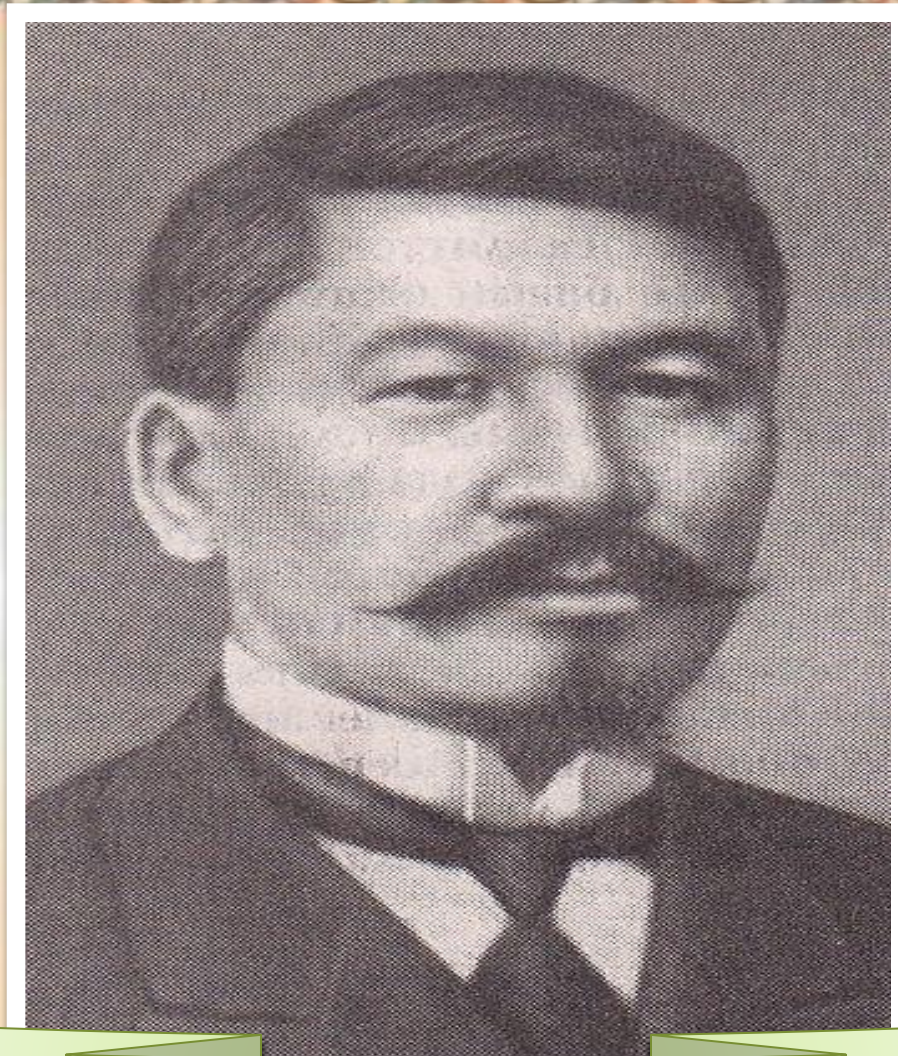

**Алаш партиясы 1917 жылы 21-26 шілдеде
Орынбор қаласында өткен Бірінші
бүкілодақтық съездің шешіміне байланысты
құрылған еді. Бұл съезге Ақмола, Семей, Торғай,
Орал, Жетісу, Ферғана, облыстарынан және
Бөкей ордасынан делегаттар қатысқан. Съезде
қаралған 14 мәселенің ішіндегі ерекше
маңыздысы қазақ қоғамының сол кездегі
алдында тұрған мақсаттарына сәйкес қазақтың
дербес саяси партиясын құру болатын. Бұл
мәселені талқылау барысында съезд іс жүзінде
партияны Ұйымдастыруға арналған Құрылтай
Жиналысына айналады.**

Жаңадан құрылған партия қазақ атауының синонимі "Алаш" деген атқа ие болды. Оның құрамына қазақтың ғылыми және шығармашылық зиялыларының белгілі өкілдері - М.Тынышбаев, М. Жұмабаев, Ш.Құдайбердиев, Ғ.Қарашев, С.Торайғыров, Х.Ғаббасов, Ә.Ермеков, Ж. Досмұхамедов, М.Дулатов тағы басқалар кіреді

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНОВ
(1866—1937)

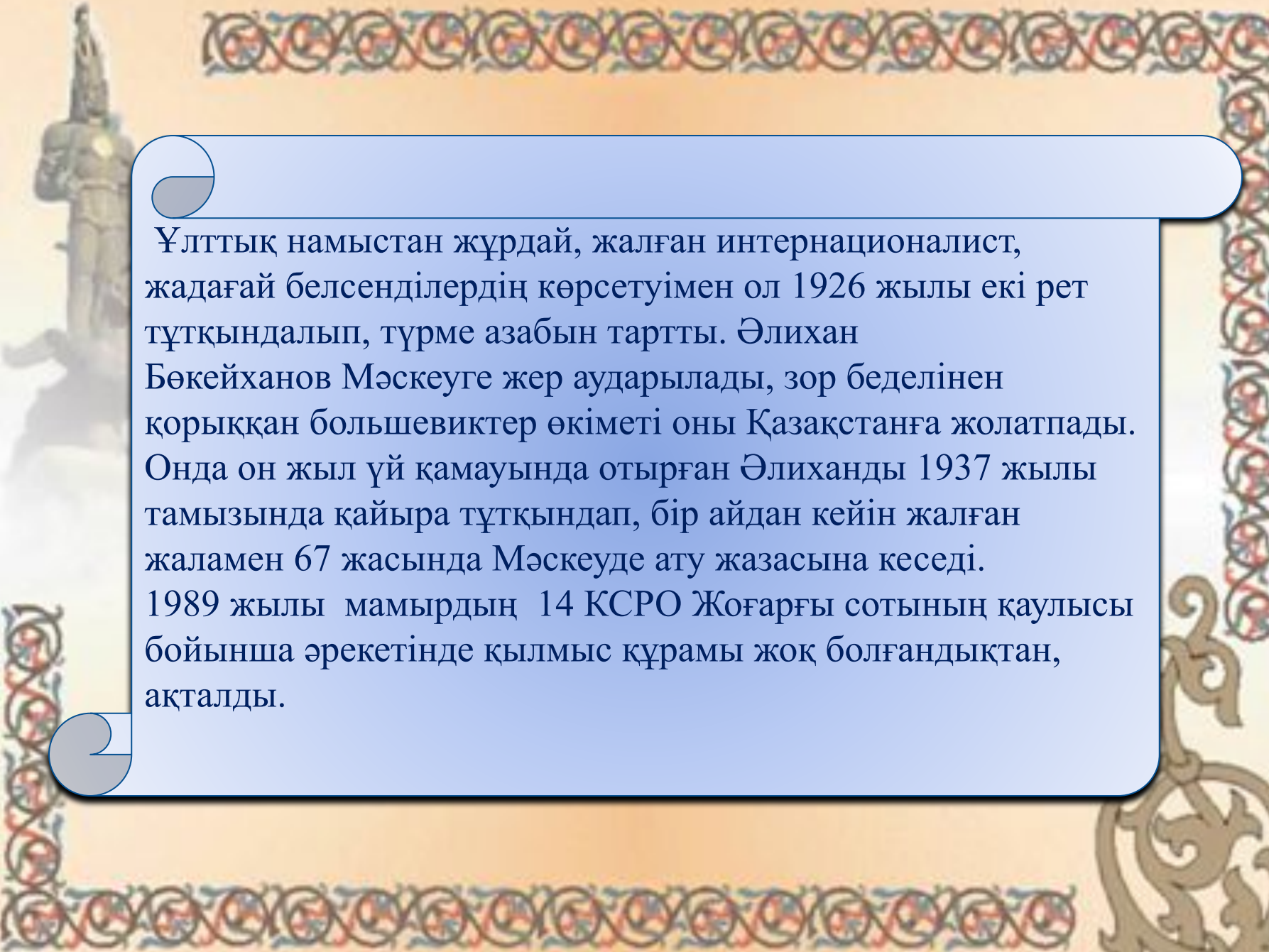
- 1905 жылдан бастап Ресей конституциялық-демократиялық партиясының (кадеттер) мүшесі
- 1905 жылы Әлихан Бөкейханов Семей облысы қазақтарының атынан 1-ші Мемлекеттік думаға депутат болып сайланды

- 1906 жылы Омбыдан шығатын кадеттік «Голос степи», «Омич» және «Иртыш» газеттерінде, 1908 жылы Санкт-Петербурда жарық көрген меньшевиктік «Товарищ», кадеттік «Речь», «Слово» газеттерінде редакторлық қызмет атқарды.

- 1909-17 жж. «Дон егіншілік банкі» бөлімшесінде жұмыс істеді.
- 1911-14 «Қазақ» газетін ұйымдастыруда және оның жалпы ұлттық деңгейге көтерілуіне зор еңбек сіңірді.

- Әлихан қазақ тарихындағы тұңғыш саяси ұйым Алаш партиясын ұйымдастыруға кіріседі. Артынша, 1917 ж. желтоқсанында бүкіл қазақтардың құрылтайында Алаш аутономиясы жарияланып, Ә. Бөкейханов сол алғашқы Қазақ республикасының тұңғыш төрағасы (президенті) болып сайланады.

- 1919 жылы большевиктер өкіметінің бұрынғы алашордашыларға жасаған кешірімнен кейін Ә. Бөкейханов қалған өмірін ғылыми зерттеушілікке арнады.

Ұлттық намыстан жұрдай, жалған интернационалист, жадағай белсенділердің көрсетуімен ол 1926 жылы екі рет тұтқындалып, түрме азабын тартты. Әлихан Бөкейханов Мәскеуге жер аударылады, зор беделінен қорыққан большевиктер өкіметі оны Қазақстанға жолатпады. Онда он жыл үй қамауында отырған Әлиханды 1937 жылы тамызында қайыра тұтқындап, бір айдан кейін жалған жаламен 67 жасында Мәскеуде ату жазасына кеседі. 1989 жылы мамырдың 14 КСРО Жоғарғы сотының қаулысы бойынша әрекетінде қылмыс құрамы жоқ болғандықтан, ақталды.

ПРИГОВОР

Именем Союза Советских Социалистических Республик
Военная Коллегия Верховного Суда Союза ССР

в составе:

Председательствующего Дивисекретаря г. ТОЛДЫКОВА

Членов: Полковника г. РАДИК г. ХАНУШИНА

При секретаре полковника 2 ранга г. КОУЛЕР-ВИШЕН

В закрылся судебном заседании, в городе Москва

27 сентября 1937 года

рассмотрела дело

по обвинению: БУСЫХАНОВА Алиана Курмуханатовича, 1895 г.р., служащего
в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 17-38-б и 38-11
УК РСФСР.

Предварительно в судебном порядке установлено

Место Бухарьханов, Алихан Алихан
Советского срва в годы французской
войны воинскими контр революционными
действиями Загатаев Бурмуханов
и срва в чине К.Р. Уголовная ст.

СЕРТИФИКАТ

СПРАВКА

Приглашу о рассмотрении Бусыханов Алиана
Курмухановича г. РАДИК г. ХАНУШИНА г. КОУЛЕР-ВИШЕН
г. Москва 27 сентября 1937 г. г. РАДИК г. ХАНУШИНА
г. Москва 27 сентября 1937 г. г. РАДИК г. ХАНУШИНА
г. Москва 27 сентября 1937 г. г. РАДИК г. ХАНУШИНА

г. Москва 27 сентября 1937 г. г. РАДИК г. ХАНУШИНА
г. Москва 27 сентября 1937 г. г. РАДИК г. ХАНУШИНА

Ә. Бөкейхановтың Жаза кесімі

А. Н. Букейхан.
Москва. 1935 г.

А. Н. Букейхан.
Москва. Бутырекая
тюрьма. 1937 г.

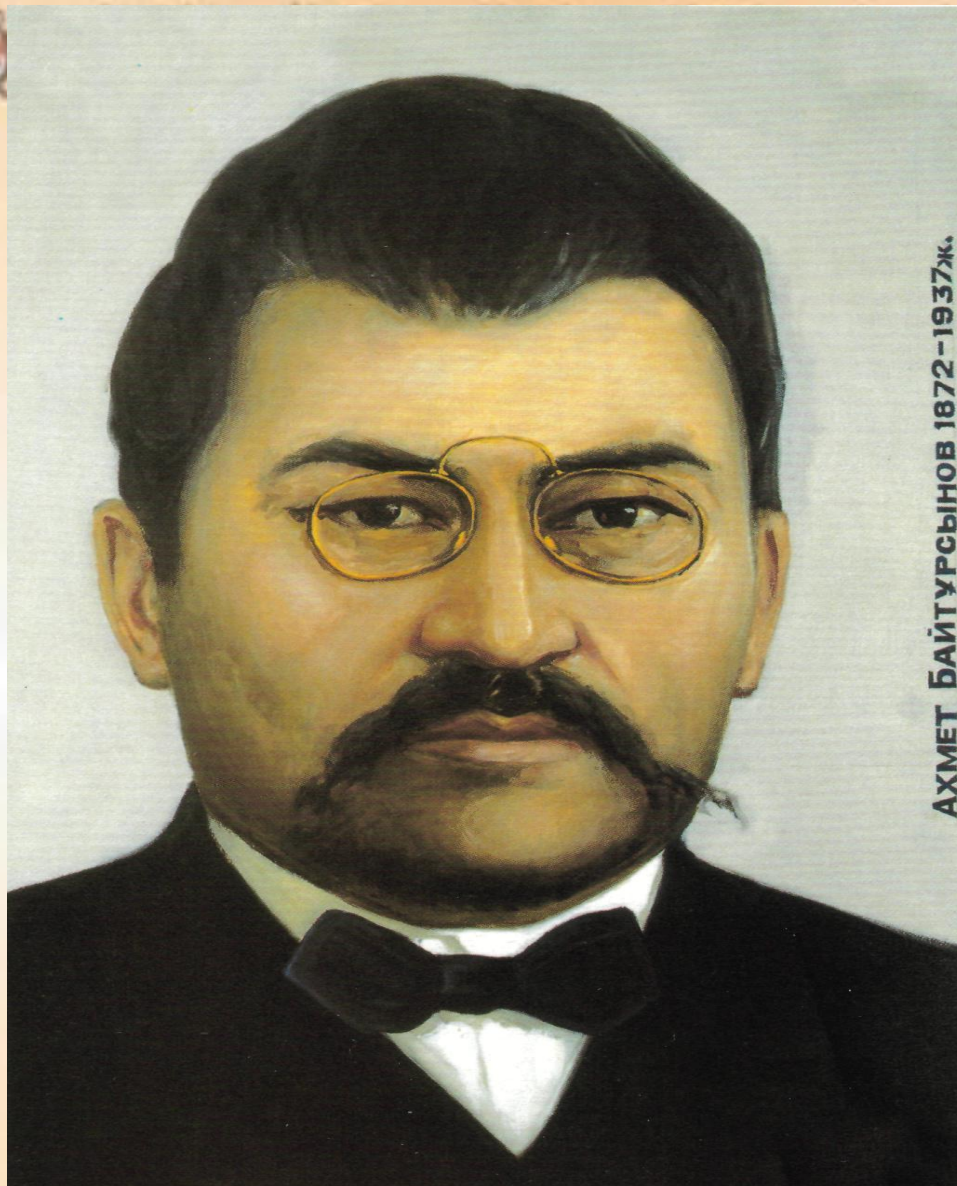
**Ә. Бөкейхановтың қуғын-сүргін кезеңінен 2 жыл алдындағы
мен ату жазасының күніндегісі**

XIX ғасырдың соңында Омбы орман шаруашылығы училищесінде оқытушылық қызмет атқарып, ғылыми жұмыстармен айналысады. Ол 1896 жылы көрнекті ғалымдардың кепілдемесімен Орыс жағрапиялық қоғамы Батыс-Сібір бөлімшесінің толық мүшесі болып сайланды. Ол ғылыми жұмыспен қатар қоғамдық-әлеуметтік саяси қызметтерге де белсене араласа бастайды.

Әлихан «Россия. Жалпы географиялық сипаттама» атты көп томдық еңбектің қазақ даласына арналған 18 томына автор ретінде қатынасқан.

1904 жылы қазақ даласына қоныс аудару қозғалысын даярлап берген Ф.А. Шербина экспедициясының құрамында болды.

1911-14 жж. Әлихан Бөкейханов «Жаңа энциклопедиялық сөздіктің» 4-21 томдарына автор ретінде қатысты.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВ 1872-1937ж.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВ
(1872-1937)

- 1895—1909 ж. Ақтөбе, Қостанай, Қарқаралы уездеріндегі мектептер мен орыс-қазақ училищелерінде мұғалімдік қызмет атқарады
- 1909 ж. патша үкіметінің саясатына наразылық білдіргені үшін Семей түрмесіне жабылып, 1910 ж. жер аударылды

- 1912 ж. Оқу құралы. Қазақша алифбасы Орынборда жарық көреді
- 1913 ж. Орынборда «Қазақ» газетін ұйымдастырып, 1917 жылдың аяғына дейін оның редакторы болды. Патша үкіметі құлатылғаннан кейін ұлт-азаттық қозғалыс күшейеді

- 1918-19 жж. Алаш Орда қатарында болады
- 1919 ж. маусымның 24 Қазақ өлкесін басқаратын Әскери-революциялық комитеттің мүшелігіне тағайындалады

- 1922-25 жж. Қазақстан Халық ағарту комиссариаты жанындағы ғылыми-әдеби комиссияның төрағасы, Халық ағарту комиссары, Бүкілресейлік ОАК-ның, ҚР ОАК-нің мүшесі, Түркістан Компартиясы ОК-нің органы «Ақ жол» газетінде қызметкер
- 1925-29 ж. Қазақ халық ағарту институтында (Ташкент) және ҚазПИ-де оқытушы болды

- 1929 ж. маусымында қамауға алынып өзі Архангельск облысына жер аударылған, ал жұбайы мен қызы Томскіге жіберілген
- 1937 ж. тамыз айында Ахмет Байтұрсынұлы тағы да қамауға алынған, алты айдан соң, желтоқсанның 8 «халық жауы» есебінде атылған.

ШЫҒАРМАЛАРЫ

Ахмет Байтұрсынұлы еңбекші халықтың ауыр халін, арман-тілегін, мұң-мұқтажын көрсетіп, жұртшылықты оқуға, білім-ғылымға, рухани биіктікке, адамгершілікке, мәдениетті көтеруге, еңбек етуге шақырады. Патшалық Ресейдің қанаушылық-отаршылдық саясатын, шенді-шекпендінің алдында құлдық ұрған шенеуніктердің опасыздығын сынады

И.А. Крылов мысалдарының бір тобын қазақ тіліне аударып, «Қырық мысал» деген атпен жеке жинақ қылып бастырды. И.И. Хемницердің «Атпен есек», А. Пушкиннің «Балықшы мен балық», «Алтын әтеш», «Ат», «Данышпан Аликтің ажалы» шығармаларын, орыстың белгілі лирик ақыны С.Я. Надсонның өлеңін қазақ тіліне аударды

«Қазақ салты», «Қазақ, қалпы», «Досыма хат», «Жиған-терген», «Тілек батам», «Жауға түскен жан сөзі», «Бақ» т.б. өлеңдері, «Маса» кітабы (1911)

“Әдебиет танытқыш” зерттеуі (1926), «Ер Сайын» жыры (1923), Қазақ тарихының төрт жүз жылын қамтитын «23 жоқтау» жинағы (1926), «Оқу құралы» (1912)

“Ахаң ашқан қазақ мектебі, Ахаң түрлеген ана тілі, Ахаң салған әдебиеттегі елшілдік ұраны – «Қырық мысал», «Маса» ; «Қазақ» газетінің қан жылаған қазақ баласына істеген еңбегі, өнер-білім, саясат жолындағы қажымаған қайраты, біз ұмытсақ та, тарих ұмытпайтын істер болатын.

Бірақ зорлықпен, күшпен дегенін болдырып үйренген большевиктер бұл ақиқатты теріске шығарып, оның есімін де, еңбегін де тарихтан өшіруге тырысып бақты. Оны бар ғұмырын адал қызмет етуге арнаған туған халқына жау етіп көрсетіп, «халық жауы» деген жалалы жамылғыны жауып, атқызды, атын атағандарды қуғынға салды. Бәрібір олар мақсатына жете алмады. Жала – бұлт, шындық – күн екен, заманы қайта туып, шындықтың шұғыласы өз нұрын төкті. Ұлтын сүйген ұлтжанды Ахаң, Ахмет Байтұрсынұлы өз халқымен қайта табысты»

Ахмет Байтұрсынұлы 1926 ж. Бакудегі "Бірінші Түркологиялық Құрылтайда"
Қайнар көзі: Youtube.com / 1-й Тюркологический Съезд Баку 1926 г. / 03:30 уақыт аралығы.
Сирек кадр, ұлт мұрасы және қоғамдық қазына болып табылады.

**1926 ж. Бакуде болып өткен "Бірінші Түркологиялық Құрылтайдың"
президиумы мүшесі - Ахмет Байтұрсынұлы**

А. Байтұрсынұлы мұражай-үйі

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ
МҰРАЖАЙ-ҮЙІ АЛМАТЫ, 1998

А. Байтұрсынұлы

МІРЖАҚЫШ ДУЛАТОВ
(1885—1935)

-
- 1902-1911 жылдары Торғайда, Қызылжарда мұғалім
 - 1911-1918 жылдары «Айқап» журналында , « Қазақ » газетінде қызметкер

-
- 1917-1918 жылдары «Алаш» партиясын, Алаш автономиясын, Алашорда үкіметін құрушылардың бірі болып, Қазақ мемлекетін құру ісіне белсене атсалысты

-
- 1920-1928 жылдары « Ақжол » газетінде (Ташкент қаласында) редактор, Семейде сот қызметкері, Орынбор қазақ ағарту институтында оқытушы, Қазақ мемлекет баспасында саяси редактор, «Еңбекші қазақ» газетінде жауапты хатшының көмекшісі

-
- 1928 жылы желтоқсанда репрессияға ұшырып, 1935 жылы айдауда жүріп қайтыс болды
 - 1988 жылы 4 қарашада ақталды

ШЫҒАРМАЛАРЫ

«Оян, қазақ!» атты өлеңдер жинағы (1909 жылы), «Бақытсыз Жамал» атты тұңғыш романы (1910 жылы), «Азамат» (1913 жылы), «Терме» (1915 жылы) тағы басқа жинақтары, «Бүркіттің иесі» поэмасы (1917 жылы), «Балқия» пьесасы (1922 жылы), «Шоқан Шыңғысұлы Уәлиханов» (1914 жылы), «Ахмет Байтұрсынов» (1922 жылы) атты мақалалар

А.С.Пушкиннің, М.Ю.Лермонтовтың, И.А.Крыловтың шығармаларынан кейбір туындыларын қазақ тіліне аударған. Міржақып Дулатов – библиографиялық көрсеткіштің (1-2 бөлімі, 1926 жылы), «Есеп құралы» (1921 жылы, кейін 8 рет басылды) мен «Оқу құралы» атты оқулықтар

МІРЖАҚЫП ДУЛАТҰЛЫНЫҢ АБАЙ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУІ

“Абай қазақтың жаңа әдебиетінің басы, негізін салушы деген тұжырым, алғашқы жарық жұлдыз деген балама. Орыстың бірінші жазушысы Ломоносов деп санап, Абайдың өз халқының тарихындағы орны онымен қатарлас», - деген салыстырма жасайды

Дулатұлының Абайға арналған алғашқы қысқа ғана мақаласы татардың «*Уақыт*» газетінде 1908 жылы жарияланған. Ақынның ой-өрісі, білім деңгейі, туған жері, шыққан ортасы айтылып, әдеби мұрасына жалпылама баға беріліп, оның орыс әдебиетімен, әсіресе Лермонтовпен үндестігі ескертілді. 1914 жылы «Қазақ» газетінде басылған «*Абай*» мақаласы ақынның опат болғанына он жыл толуына орай арналып жазылған.

Мұнда әдебиеттің, оның көрнекті өкілдерінің халық тарихында алатын орны айрықша бағаланады. Абайдың қадірін білмеу, оны елеп ескермеу ұлттың үлкен кемшілігі ретінде аталады, әдебиет елдің жаны деп көрсетіледі. Абай шығармаларындағы сарын-әуезді, ой-пікірді, идея-нысананы алаш азаматтары терең сезіп, тебірене насихаттай білген. Әдебиеттің барлық жанрында бірдей қалам тартқан қаламгер, қоғамдық-әлеуметтік іске жанын салып араласқан қайраткер Міржақып Дулатовтың өмірлік мақсатының биік нысанасы, тапжылмас темірқазығы - біркүндік даңқ, өтпелі дәулет, баянсыз шен емес, туған халқының бостандығы, өзін-өзі билеуі, отарлық езгіден құтылуы, ол қуғын-сүргін керіп, түрмелер азабын тартып жүрген азапты күндерінің өзінде де, ақтық демі біткенше бұл жолдан тайған жоқ.

Елі мен жерінің тәуелсіздігі жолында іздене отырып, сол күрес жолында Алаш зиялылары өздерін де, өз замандастарын да, өзінен кейінгілерді де қайраткерлік жағынан да, каламгерлік жағынан да дайындады, жетілдірді деуге болады. Алаш қайраткерлерінің тіл саласындағы тағылымын биік бір асқарға теңесе болғандай. Сол асудың төңірегінде Алаш зиялыларының қазақ тілін дамытудағы еңбектерін ерекше бөле-жара айтуға болады.

Алаш зиялыларының дербес мемлекеттілікке ұмтылыстарында қазақ тілінің мәртебесі туралы да ойлармен мұңдалап тұрды. Оны олардың сол тұста жазған мақалаларынан және А. Байтұрсынұлының, С.Сәдуақасұлының Оқу комиссариатында басшылық еткен кезіндегі іс-қимылдарынан аңғаруға болады. Тіл - ұлт руханиятының негізгі өзегі екендігі де Алаш зиялыларының қоғамдық ойларынан және көркем шығармашылығынан көрініп жатты.

Тілдің қоғамдағы орны мен рөлі жөніндегі қисынды пікірлер Ахаң бастаған алашшылдардың мақалаларынан көрініп жатты. Сондай-ақ, туған тіл тақырыбы ұлтты ұйыстырушы, халықтың төл болмысын айқындаушы фактор ретінде қазақ поэзиясында, әсіресе, М.Жұмабаев, С.Торайғыров өлеңдерінде ерекше леппен жырлана бастады. «Жақсының хаты өлмейді» дегендей Алаш мұралары біздің ұлттық қазынамызға айналды. Тағы да Ахаң айтқандай: «Адамдықтың егінін шаштым, ектім, Көңілін көтеруге құл халықтың...». Дәл осында айтылғандай Алаш зиялыларының идеясы, мұрасы, еңбектері, өсиеттері құл халықтың көзін ашпаққа керек.

Алаш партиясының белсенді мушелері

Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық саяси өміріне тікелей қатынасы бар аса маңызды 14 мәселе енгізілді. Олар:

1. Мемлекеттік басқару формасы
2. Автономия құру мәселесі.
3. Жер мәселесі.
4. Халық милициясын құру.
5. Сот ісі.
6. Дін мәселесі.
7. «Алаш» саяси партиясын құрып, оның бағдарламасын жасау.
8. Құрылтай жиналысын шақыру
9. Қытайдағы 83 мың қазақ босқындары туралы.
10. Жетісудың ашыққан халқына көмек
11. Халық ағару ісі
12. Земство
13. Әйел мәселесі
14. Киев шаһарында болатын бүкіл Россия федералистерінің създіне һәм Петроградта болатын оқу комиссиясына қазақтан өкіл жіберу.

Жалпы алғанда «Алаш» партиясы бағдарламасының жобасы Ол 10 бөлімнен тұрды:

I.Басқару түрі

Ресей демократиялық Федерациялық Республикасы, демократиялық Республиканы белгілі бір уақытқа парламент сайлайтын президент басқарады, министрлер кабинеті соның (парламенттің) алдында жауап береді.

II. Автономия.

Барлық қырғыз облыстары бір автономиялы өлшемге енгізілуге, соңғысы федерациялық өлшем құқығымен Ресей федерациясына еруге тиіс. Бұл орайда, мүмкін болған жағдайда Қырғызстан Ресейдің көршілес облыстарымен (өлкелерімен) бірігеді, ол мүмкін болмаған жағдайда, Қырғызияның езі ғана жекелеген қырғыз губернияларында Земство енгізіліп, автономиялы бір өлшем болады. «Алаш» партиясы халық мүдделерін көздеп шын жүректен жұмыс істегісі келетін адамдар арасынан белгілі бір қызметті атқаруға әбден жарамды қызметкерлер іріктеу жолымен ауыл және болыс әкімшілігінің қызметін жақсартуды өз мақсаттарының бірі етіп органдарының қызметкерлері жөнінде де нақ осыны ұсынады.

«Алаш» партиясы бар күшімен әділдікті қолдайды, ол барлық жәбір көргендер мен жарлы- жақыбайларды жақтайды. Халықтың жалпы мәдени деңгейін көтеруге бар күшін салады.

III. Азаматтың негізгі құқықтары

Дініне қарамастан және жынысына қарамастан, барлық халықтар өз құқықтар (жиналыстар бостандығы, сайлау, оларды ашуда бірігу бостандығы сөз, баспасөз, адамның жеке басына тиіспеу бостандығы) жөнінен теңестіріледі. Сот тәртібімен болмаса, қамауға алу жүргізілмейді. Сот органдары бар жерлерде қамауға алынғандарға айып 24 сағат ішінде тағылады, ал ондай органдар жоқ жерлерде 7 күн ішінде тағылады, олай болмаған ретте уақытша ұсталған адамдар дереу босатылады. Сонымен бірге жеке хат алысуға ешкімнің тиіспеуі белгіленеді.

IV. Дін ұстану туралы мәселе.

Шірекудің мемлекеттен бөлінуі. Заң алдында барлық дін тең, яғни ешқандай діни ілімнің басқа діндерден артықшылығы болмайды.

Қандай діни ілімнің болса да таралу бостандығы, діни наным таңдау бостандығы. Қырғызия үшін татарлардан бөлек жеке муфтиат құру.

Неке, ажырасу, туу мен өлуді тіркеу молдалардың (діни адамдар) қарауында қалады, ал қалыңмалға байланысты істер сот органдарында қаралады.

V. Соттар туралы.

Заң алдында барлық азаматтар тең және заңның қорғауын бірдей пайдаланады. Сот — тергеу органдары қырғыз халқының тұрмыс-жағдайларына сәйкес құрылады. Сот ісі, сотта сөйлеу қалықтың көпшілігі сөйлейтін тілде жүргізілсін.

VI.Қорғаныс.

Тұрақты әскер халық милициясымен алмастырылуға тиіс. Әскери өнерді үйрету жергілікті жерлерде жүргізілуге тиіс. Қырғыздар әскери қызметті - атты милиция қатарында атқаруға міндетті.

VII.Салықтар.

Салықтар саласында үдемелі табыс салығы салынады.

VIII. Жұмысшы мәселесі.

«Алаш» партиясы жұмысшы мәселесінде социал демократтардың (меньшевиктердің) бағдарламасын қолдайды.

IX. Халық ағарту.

Ана тілінде жаппай, тегін оқыту. Қырғызияда қырғыз тілінде оқытатын орта және жоғарғы оқу орындарын ашу, ағарту саласы автономиялы болуға тиіс; оқушылар өзі қалаған мамандығы бойынша білім алады. Кітапханалар, оқу үйлері ашылуға тиіс.

Х. Жер мәселесі.

Жерге алғашқы кезекте байырғы халық орналастырылуға және алдағы уақытта қырғыздар біржола орналастырылып болғанша, қырғыз өлкесіне сырттан әкеліп қоныстандыру тоқтатылуға тиіс.

Қоныстандырылмай бос жатқан және босап қалған учаскелер байырғы халыққа берілсін. Жерді пайдалану нормасын жер алқаптарының сапасын және ауыл шаруашылығы жерінің құрамына қарай жергілікті жер комитеттері белгілейді, ал жерге орналастырылғаннан кейін алған артық жер жергілікті өзін-өзі басқару органдарының (земстволар) қорына түседі. Халықтың көбею шамасына (өсуіне) қарай аталған жер қорынан жерсіз немесе жері аз батырақтарға жер беріледі.

Қорытынды

Ә.Бөкейханов басқарған қазақ зиялылары 1905 жылы кадеттер үлгісіндегі қазақтың ұлттық саяси партиясын құруға әрекет жасағанда оның ХХ ғасырдың басындағы Қазақстанды буржуазиялық қатынастарға бейімдеуге жетекшілік жасайтын ұлттық-либералдық типтегі ұйым құруды ойластырды. Ал Ә.Бөкейханов пен оның серіктестерінің 1905-1917 жылдардағы көзқарас эволюциясы 1917 жылғы шілдеде ұлттық-демократиялық мақсат-мүдделерді көздейтін Алаш саяси партиясын құруға алып келеді. «Алаш» шын мәніндегі дәстүрлі саяси партия болып қалыптасып үлгермегеніне, іс жүзінде саяси ұйым ретінде қоғамдық қозғалыс дәрежесінен әдеттегі партияға өту «кезеңін» бастан кешірген өтпелі саяси ұйым болғанына қарамастан, қоғамдық-саяси өмірге араласа бастаған кезден түбірлі екі ұлттық мақсатты – қазақ халқын отарлық езгіден құтқаруды және қазақ қоғамының өркениетті елдер қатарына